

Ett skyddshelgon för kemin

[Av Anders Lundgren, professor, idé- och lärdoms historia, Uppsala universitet, Svenska Kemisamfundets kemihistoriska nämnd]

Ingen har väl något emot ett skyddshelgon, även om hen är sotig, halt och bedragen. Håll till godo!

Behöver kemisterna ett skyddshelgon? Eftersom vetenskap och religion ofta ansetts varandras motsatser, tycks detta omöjligt. Men uppfattningen om en konflikt mellan vetenskap och religion saknar stöd i historisk forskning. Jag föreslår därför att till skyddshelgon för kemin utse Hefaistos, i grekisk mytologi smedernas, hantverkets och eldens gud.

Han var son till Hera och förmodligen till Zeus, men också den kanske fulaste grekiska guden. Vanskapt och låghalt vid födseln, kastades han i havet av Hera. Som hämnd tillverkade han en tron åt henne, från vilken han inte släppte loss henne förrän han fick äkta Afrodite. Så skedde, men hon var mer intresserad av andra gudar.

Varför ska en sotig, ful, halt, bedragen och ofta ilska gud, bli just kemins skyddshelgon? Det finns flera skäl. I både kemin och smedjan, har användningen av eld alltid varit viktig och med ett ansträngt anakronistiskt ordval, men med hänvisning till ugnens betydelse i ett laboratorium, kan en smedja kallas ett kemiskt laboratorium. Vid hettan, vid ugnen, tillverkade Hefaistos med sin kunskap nya föremål, framställde kemisten med sin kunskap nya ämnen.

Under antiken såg man ner på denna typ av kunskap, som man var beroende av. Genom historien ser man ofta en nedlåtande attityd gentemot kemin. Kemisten sysslade med enskildheter och materiella ting, och formulerade aldrig några allmänna naturlagar. Kemistens utseende gjorde inte saken bättre. Efter en tid i ett laboratorium utgjorde han, liksom Hefaistos, en ganska ömklig figur. "Sotig, klädd i trasor" stod han enligt Lars Svanberg utanför dörren till de andra vetenskaperna, med en hop krossat glas bakom sig och med gulnade händer. Om Wilhelm Blomstrand sades att på

"hans fläckiga fingrar och kläder syntes, att han sysslade med kemi". Och Berzelius döpte vid sitt adlande skämtsamt om sig till "Kocken von Lorten" – ett skämt vi bör ta på allvar, om vi ska beskriva en kemisk vardag. Även om kemin idag i den vetenskapliga världen har ett bättre rykte, finns fortfarande rester av kemins underlägsenhet kvar – det är till exempel inte ovanligt att Nobelpriset i kemi går till forskare som kanske helst betraktar sig som fysiker.

Ingen vetenskap har så ofta motiverat sin existens med just nyttan som kemin. Nyttan räddade också Hefaistos. Han till-

verkade för gudarna nödvändiga materiella föremål, Hermes sandaler, vapen till Ares, Zeus åskviggas m.m, utan vilka gudarna ingenting var. Idag används nyttan, med hänvisning till kemisk industri, som argument för satsningar på kemin. Hefaistos stod, liksom dagens kemister närmare vår materiella värld. Hefaistos hade också sitt tempel nedanför Akropolis, på agoran – handelstorget. Idag bedrivs mycket viktig kemisk forskning på industrilaboratorier.

Men kemi är inte bara praktik, utan också en teoretisk vetenskap. Hefaistos omfattade sannolikt elementläran, och Aristoteles teorier om finala orsaker, men förmodligen utan att reflektera över saken. Att dessa läror idag inte betraktas som teorier är en annan sak – i Grekland räknades de som sådana. Men teorin påverkade inte Hefaistos praktiska arbete, framför sitt städ skulle en smed förmodligen inte förstå vad tidens filosofi hade med hans arbete att göra. Industriella processer har åtminstone fram till år 1900 fungerat utmärkt oavsett med vilka teorier kemin förklarar dem. Masugnsmästaren har aldrig brytt sig om kemisk teori, och enligt Peter Klason hade svensk pappersmassa blivit en stor världsartikel men framställdes "nästan utan hvarje teori". Hefaistos skulle nicka igenkännande.

Det är lätt att se hur praktisk kemi kan föras tillbaka till Hefaistos, men det kan också göras beträffande den teoretiska utvecklingen. Vägen kan vara svår att se, förändringar i kemiska teorier har genom historien följt en slingrig och labyrintisk väg. Men ska man utse skyddshelgon får man inte vara småaktig, så låt oss betrakta elementläran och Aristoteles filosofi, och det är högst rimligt, som en inledning också för den teoretiska kemins utveckling.

Därför anser jag att vi bör utnämna Hefaistos till vårt skyddshelgon!

Hefaistos smider Tors blixtar.
Peter Paul Rubens 1636, Pradomuseet.